

Др Милица КОСТИЋ

ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА И ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ У ПРОЦЕСУ ТРАНЗИЦИЈЕ

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Стање у привреди и цјелокупној ванпривредној сфери у бившим социјалистичким земљама, а посебно у нашој земљи, битно је измијењено у односу на период функционисања социјалистичког система.

Иза нас је више од деценије остваривања привредног и социјалног развоја у транзиционим условима, тј. функционисања мјешовите економије у прелазном периоду – на путу преласка у капиталистички модел тржишне привреде.

То је релативно дуги период у коме су се у економској теорији и пракси појединих земаља афирмисали нови приступи третирању и праћењу појединих феномена; првенствено питањима: политичког плурализма, демократије, тржишта. Истовремено, основни теоријски постулати имали су провјеру у практичним рјешењима земаља бившег социјализма.

У таквом одређењу, а при измијењеним околностима, привредни и социјални развој остваривани у транзиционим условима носили су печат радикалних, веома тешких и далекосежних промјена остварених на ширим просторима.

Заједнички елементи промјена у процесу транзиције су: институционализација, модернизација, рационализација, либерализација и реструктурирање.

Овако сажета категоризација промјена заснована је на литератури у којој је опште прихваћено мишљење да се транзиција социјалистичких привреда у капиталистички тржишни модел састоји од слједећих елемената: макро-економске стабилизације, економске

либерализације, струкурног прилагођавања привреде, финансија и државе, као и реформе основних институција.¹

Транзиција као свеобухватан процес политичке и економске трансформације (која је извршена у земљама Централне и Источне Европе, бившим совјетским републикама и нашој земљи) започета је и остваривана реформским захватима. Реформама, тј. преображајем: својине, друштвено-политичког система и привреде, односно приватизацијом, транзициони процеси су остваривани у различитим условима појединих земаља и у њима биљежили различите резултате.

Процес транзиције пратила је дубока криза кроз коју су прошле све привреде у транзицији, посебно наша привреда због низа специфичних околности (развијање СФР Југославије, рат у окружењу, санкције међународне заједнице и др.).

Због тога, под теретом економских и социјалних проблема, већ у првој етапи транзиције, а нарочито касније, спласнуло је расположење и оптимизам са којим се пришло реформама. Растућа економска нестабилност убрзала је политичке и социјалне тензије, што се испољавало кроз: пад друштвеног производа, повећање незапослености, технолошко заостајање, пад животног стандарда, повећање сиромаштва највећег броја становника, раслојавање друштва, опадање квалитета услуга које пружају ванпривредне дјелатности и др.

И поред премошћавања критичне фазе транзиције и опоравка привреде одређених земаља, мали број земаља у транзицији до сада је успио да оствари постављене циљеве транзиције (прелазак на тржишни систем привређивања, политички плурализам парламентарне демократије, преображај социјалистичког система у капитализам). То илуструје сљедеће: у економији је створено квази тржиште, а у политици доминира мјешавина ауторитарних система и квази демократије. Институције система су нефлексибилне да прате процес транзиције.

Наведене чињенице су показатељ – биланс остварених транзиционих процеса, који су се реализовали, и оних који су у току, преко инструмената економског и политичког система и економске политике у цјелини.

Економском политиком, посебно развојном, монетарном и фискалном, држава је у свим етапама транзиције остваривала утицај и усмјеравала кретања у привреди, ванпривреди и друштву у цје-

¹ Marer, P. (1991), *Pitfalls in Transferring Market Economy Experiences to the European Economies in Transition*, The Transition to a Market Economy, OECD, Paris.

лини. Са правом се може истаћи да је њен утицај и даље веома јак, готово пресудан на развојне токове и резултате, без обзира да ли исти имају перформансе позитивних или негативних кретања. То конкретно значи да држава и даље држи полуге усмјеравања кроз развојну и остале видове економске политике.

Захваљујући томе све активности се одвијају преко још увијек неадекватног, непотпуно изграђеног институционалног механизма транзиционог система, што смета функционисању тржишта и развоју демократије.

Отуда, у закашњелој транзицији, гдје није довољно развијена демократија, доминира економско сиромаштво – друштва и појединца. Оно се може смањити: покретањем развоја, повећањем ефикасности пословања, бољим коришћењем ресурса, изградњом институција система примјерених садашњем стању у периоду који слиједи и др. Само институције и ваљани закони могу да ограниче снагу државе. Владавином закона једнако је могуће обезбиједити развој привреде, ванпривреде, својинских права и слободног тржишта. А то омогућава и подстицање мотивационог фактора за рад и развој у цјелини, који се може исказати не само квантитативно, већ превасходно преко квалитета живота становништва.

Један од начина да се утврде ефекти економске, посебно развојне политике земље, јесте стање привреде и друштва у свим њеним дјеловима. Најбољи показатељи за то су: стопа привредног раста, стопа инфлације, стопа и величина запослености и незапослености, унутрашња и спољна задуженост, измјена структуре привреде, производња важнијих индустријских производа по становнику, структура потрошње и др.

Овим, и неким другим показатељима, мјери се степен привредног и социјалног развоја земље, који се остварује у одређеном периоду.

Привредни развој чини основ укупног друштвеног развоја. Он зависи од много околности, које могу бити објективне или субјективне, а крајњи ефекти њихова дјеловања могу имати позитивне или негативне резултате. Гледано са тог аспекта однос економске, посебно развојне политике и привредног развоја уопште, а нарочито у процесу транзиције, може се испољавати на више начина:

- да економија има доминантну улогу;
- да ту улогу има економска политика и
- да постоје усклађени, готово равнотежни, односи између економије и политике

Зависно од тога какви ће односи постојати у погледу доминантног утицаја на развој, изражавају се крајњи ефекти. Наиме, у том односу налази се главни узрок дјеловања свих околности на привредни развој. Ту су садржане основне противурјечности друштвене репродукције које доводе до појаве економске и друштвене кризе.²

Ова тврдња је заснована на искуству бивших социјалистичких привреда као и на нашем од почетка 90-тих година прошлог и у почетним годинама овог вијека.

1. ОПШТА ПИТАЊА ТРАНЗИЦИЈЕ, РАЗВОЈА И ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ

Транзиција, развој и економска политика су теме које у савременим условима имају доминантно мјесто у економској теорији и пракси. Оне су алфа и омега стварности свих бивших социјалистичких земаља, јер су кохерентне, пошто детерминишу кретања привреде и ванпривреде.

Суштину функционисања укупне привреде чини *привредни развој*. Он се не одвија спонтано, већ се њиме управља путем економске политике са краткорочним и дугорочним перформансама.

Овај општи прилаз карактеристичан је за различите друштвене системе, али са битно измијењеним импликацијама и садржајима у сваком од њих и у појединим земљама.

И поред одређених различитости, заједнички именитељ је да привредни развој свугдје сублимира све облике друштвених активности које се испољавају преко репрезентативних показатеља (GNP, национални доходак per capita, структура привреде...). У условима транзиције кроз реформске захвате остварује се развој са специфичним обиљежјима и резултатима.

Када се говори о развоју као општем феномену увијек се полази од његових основних полазишта – услова – фактора развоја и одре-

² На ове околности упозоравали су неки наши водећи економисти на научним скуповима који су одржавани у организацији Савеза економиста Југославије и Научног друштва економиста Југославије.

Види прилоге у зборницима: *Могућности стабилизације и развоја СР Југославије*; (1992); СЕЈ, Бечићи; *Привреда и економска политика за време и после ублажавања санкција*; (1993); СЕЈ, Београд; *Привреда у транзицији...*; (1997); НДЕЈ и СЕЈ, Будва – Београд; *О актуелним проблемима развојне политике*; (1995); НДЕЈ и СЕЈ, Копаоник; *Стратегија развоја Југославије и укључивање предузећа у светску привреду*; (1999); СЕЈ, Копаоник.

ђених претпоставки. Развој се посматра у динамичном исказу, јер се прате промјене између одређених стања, која се исказују у квантитативном и квалитативном изразу.

Промјене у развоју настају под утицајем бројних фактора и изражавају се кроз одређене развојне резултате. Утицај неких фактора снагом различитог интензитета и домаћаја ствара радикалне промјене у укупним развојним трендовима. Такав је случај и са транзицијом, гдје се у процесу преласка из социјалистичког система у систем тржишне привреде остварује привредни и социјални развој са убрзаном тенденцијом трансформације: власничке, организационе и управљачке структуре.

Својинска трансформација и свеобухватно реструктурирање друштвених предузећа у нашој земљи дио је процеса приватизације државно планске и самоуправне привреде земаља Источне и Централне Европе у тржишну. Тржишна привреда захтијева нову власничку структуру. А приватизација државних и друштвених предузећа је окосница радикалних реформи.

Власничка трансформација има најзначајнији утицај на опште развојне тенденције, јер се преко ње на посебан начин – другачији од ранијег – ствара власништво над капиталом. Тиме се и кормило управљања са друштвеног преноси на приватни сектор. Са јачањем приватне иницијативе и кумулирањем средстава добијених трансформацијом повећава се обим средстава – капитала – намијењеног развоју, који је у свим земљама у развоју, а у нашој земљи посебно, оскудан фактор развоја.

У земљама у транзицији недостатак капитала је једна од најбитнијих карактеристика развоја. Због тога су и очекивања од трансформације власништва била и остала веома велика, (често нереална!), и везана за могућност прилива страног капитала, тј. инвестирања у њихове привреде од стране развијених земаља. Пракса наше привреде показала је да очекивања везана за прилив страног капитала у читавој претходној деценији нијесу остварена.

Економска политика, уопште, па и у условима транзиције, јесте институционални чинилац. Њоме се, по правилу, управља развојем у свим фазама одлучивања, управљања, трансформисања привредне структуре и развоја. То значи да се економском политиком дефинишу циљеви привредног и социјалног развоја и развојне стратегије којима дате циљеве треба реализовати у року који је утврђен.

Привредни систем као институционални чинилац представља оквир у коме се увијек остварује привредни и друштвени развој и води економска политика.

У транзиционим условима промјена привредног система повлачи радикалне захвате у развојним тенденцијама, економској политици и власничкој, управљачкој и организационој структури привреде и друштва у цјелини.

Нови привредни систем карактеристичан за последњу декаду прошлог и почетне године овог вијека створио је претпоставке новог концепта и стратегије развоја, тј. развоја у условима тржишне привреде, измијењене власничке структуре и вишепартијског система.

Операционализација новог привредног система је веома тешка и спора, што илуструју искуства свих земаља у транзицији, а наше посебно.

Трансформација власништва, као најкрупнији и најсложенији задатак пред којим су се нашле економске политике бивших социјалистичких земаља, па и претходне СР Југославије у цјелини и Републике Црне Горе као једне од двије њене чланице, на путу напуштања социјализма, изражава својински преображај који садржи опредјелујућу компоненту свјесног управљања. Истовремено, она изражава линију спонтаног дјеловања кроз већи број разуђених и не савим предвидивих децентрализованих механизма.

Економска политика, чији је основни субјекат држава, изражена као систем мјера, инструмената и потребних средстава којима се обезбојеђују одређени циљеви обухвата: развојну, монетарну, фискалну, научну, социјалну и друге политике. Неке од њих, посебно монетарна и фискална политика, често су један од узрока настанка економске кризе и одређених других тешкоћа. (Илустративан примјер је претходна СР Југославија која је имала двадесетопетомјесечну хиперинфлацију. Она је по интензитету била друга у свјетској економској историји, послје Мађарске 1946. године). Године 1993. укупна инфлација износила је 2,35 (10) 21, а просјечна стопа 615,9.³ У периоду 1990-1994. била су два снажна таласа хиперинфлације.

³ Др Небојша Савић; (1994), *Југословенска стабилизација четири месеца после*; Зборник радова: Програм монетарне реконструкције и економског опоравка југословенске привреде; СЕЈ, Београд, стр 16. и др Милица Костић; (1998), *Транзиција, привредни и социјални развој*; Зборник радова „Транзиција пост-социјалистичких привреда”, ЦАНУ, Подгорица.

Први је био крајем 1989. године и превасходно се везује за кризу дуга. Други је започет јануара 1992, а окончан је 24. јануара 1994. године, када је донијет Стабилизациони програм I – Програм монетарне реконструкције и економског опоравка југословенске привреде.

Узроке западања у тако интензивну хиперинфлацију треба тражити у бројним узроцима унутрашње природе и утицајима спољног окружења. Посебно треба истаћи потпуно несналажење креатора економске политике на околности и тешкоће којима је привреда била изложена. Са тзв. „*stop – go*” политиком, која је значила пасивно прилагођавање догађајима уз јаку монетарну емисију, у јулу 1993. године дошло је до слома монетарног система и коначног поринућа у хиперинфлацију највиших размјера.

Поред лошег искуства монетарне и фискалне политике које је било у претходној СР Југославији, пракса одређених земаља у транзицији познаје и њихов позитивни утицај на привредни развој. То подразумијева њихову адекватну улогу у оквиру економске политике у цјелини; а чији је циљ излаз из економске кризе која је карактеристична не само за нашу земљу већ и неке бивше социјалистичке привреде у транзиционим условима.

Позитивно дјелство монетарне и фискалне политике на привредна кретања и социјални развој, односно укупан друштвени развој, по правилу је резултат њихове рационалне комбинације, тј. међусобног усклађивања.

И остале врсте економске политике имају за циљ да омогуће остваривање привредног и социјалног развоја. У транзиционим условима на отежан и веома специфичан начин.

Изазови и задаци за економску политику, а посебно развојну, од почетка транзиционих процеса су изузетно велики. Истовремено задаци који су јој се постављали у појединим етапама транзиције (а нарочито у првој) тешко су били савладиви када су плански механизми регулације увелико разграђени, а механизми аутоматске регулације и децентрализованог усклађивања одлука далеко од тога да буду оформљени на задовољавајући начин. У таквој ситуацији, гдје су били изражени велики захтјеви, а мале материјалне могућности појединих земаља, као и наше земље, било је веома тешко оформити механизме аутоматске регулације и децентрализованог одлучивања. Ово због тога што су се земље у транзицији нашле на средокраћу између два друштвена система. Најсажетије речено: друштво у цјелини нашло се на прекретници! Претходне социјали-

стичке земље покушавале су да се врате на колосјек аутентичних и заокружених тржишних привреда.⁴

У транзиционим условима неопходне реформе су специфичан конгломерат економских политика и др. које се односе на носиоце основних активности. Њима су институционално регулисана основна питања на макро нивоу, а са циљем да се обезбиједи остваривање развојних и других циљева у процесу транзиције.

Реформе у свим бившим социјалистичким земљама засноване су првенствено на либерализацији цијена, дерегулацији и приватизацији *и исте нијесу дале очекиване резултате.*

Прелазак на тржишне услове привређивања у претходној СР Југославији, сада државној заједници Србија и Црна Гора, потиснуо је *секторску компоненту привредног развоја* на маргину доносиоца економске и развојне политике. На самом почетку транзиционих процеса (крајем 80-тих година прошлог вијека) напуштени су основни циљеви секторских развојних политика. Истовремено су разграђене институције и механизми за њихову реализацију.

У постојећој ситуацији *ad hoc* парцијални сегменти појединих секторских политика дефинисани су, углавном, са циљем да се омогући само преживљавање кључних сектора у пољопривреди, енергетици, индустрији... , односно отклањање поремећаја на тржишту основних потрошних добара. Ради наведеног те мјере не могу добити третман развојно орјентисане политике, које дају одређене ефекте у процесу транзиције, првенствено с аспекта структурног прилагођавања.

У овој развојној фази и убудуће економска политика и посебно поједини њени видови (развојна, монетарна, фискална) треба да има стабилизациони карактер, подстицајан за оживљавање производње, повећање извоза и увоза уз прилагођавање међународним нормама и стандардима. Императив времена налаже да економска политика треба да омогући и подстиче развој производних капацитета, услужних и других дјелатности привреде које ће моћи да се нађу и буду конкурентни на међународном тржишту.

Приватна својина над ресурсима и њихова тржишна алокација сходно интересима власника, уз стабилан институционално-законодавни и монетарни амбијент, треба да буде основа на којој ће се формирати развојна политика.

⁴ Детаљније о овоме види: др Љубомир Маџар: *Стратегија власничке трансформације у светлу њених циљева и критерија* (1994); Зборник радова: Институционална инфраструктура у транзицији ка тржишној економији; Институт друштвених наука – Центар за економска истраживања, Београд.

2. УКРАТКО О РАЗВОЈНОМ КОНТЕКСТУ И ЦИЉЕВИМА, СА НАГЛАСКОМ НА ПРОЦЕС ТРАНЗИЦИЈЕ⁵

Привредни и социјални развој идентификују цјелокупни друштвени развој у свим етапама његова остваривања. *Укупан развој – друштвени развој* је комплексна категорија која обухвата читави спектар, квалитативно посматрано, различитих друштвено-економских промјена, које су карактеристичне за процес континуираних трансформација структуре привреде, непривреде и друштва – одређеног друштвеног поретка.

Укупан развој је хетероген и конфликтан комплекс кога карактеришу успони и падови. Он не подразумијева једноставно повећање обима производње или разних услуга у односу на ранији период, већ обухвата сложене промјене у техничко-технолошком амбијенту, а у склопу тога и својинском, које су омогућиле да се увећани обим производње и непроизводних услуга оствари и распоређује на бројне актере.

Остваривање укупног развоја (исказаног кроз динамичке промјене, мијењање економске структуре привреде и социо-економске структуре друштва) у материјалном изразу, сложен је и суптилан процес. Њега репрезентују сукцесивна стања и промјене у економском механизму и у свијести човјека као основног актера, тј. најважнијем чиниоцу свих активности у привреди и непривреди. Репрезентују га и најзначајније промјене у економском и политичком систему, које се узајамно прожимају са одређеним квантитативним функционалним и структурним промјенама осталих неекономских аспеката укупног друштвеног система.

Бројне промјене које исказују развојне трендове остварују се симултано у одређеном друштвеном миљеу и датом временском интервалу.

Друштвени амбијент је од посебног значаја за остваривање циљева привредног и социјалног развоја. То је логично, јер постоји зависност циљева развоја од карактера продукционих односа. Наиме, сваки систем друштвене производње *има свој основни циљ* према

⁵ О овом проблему види: др Милица Костић; *Улога својине у развојном контексту у транзицији*, Зборник радова: Својина и слободе – аспект транзиције (1996); Институт друштвених наука - Центар за економска истраживања, Београд.

коме је усмјерена дјелатност организатора те производње у датом систему. Да подсјетимо:

– У капитализму је, како је то још Маркс својевремено објаснио, основни циљ производње добијање профита, јер се тај облик друштвене производње базира на приватној капиталистичкој својини на средствима за производњу.

– У бившем социјализму, као посебном облику друштвене производње, основни циљ је био у сагласности са друштвеним карактером својине над средствима за производњу.

Он је био дефинисан и изражен кроз сљедећи захтјев: максимално подмирење потреба цијелог друштва у сагласности са достигнутим нивоом привредног развоја. Другим ријечима: непрекидни пораст и усавршавање производње врши се ради постизања сталног повећања задовољења људских потреба.

– У процесу транзиције афирмисани су нови циљеви и сацаји који су промјенљиви у одређеним развојним етапама.

Код бивших социјалистичких земаља које су прошле транзициони период више од деценије, (што је карактеристично и за претходну Савезну Републику Југославију у цјелини и посебно Црну Гору као једну од чланица), одређивање основног циља укупног развоја у транзицији везано је за: стварање тржишне привреде; дугорочни аспект трансформације власништва; вишепартијски систем и развој демократије.

У таквом одређењу афирмисан је приступ питању приватизације као *суи генерис*.

На том плану постигнути су одређени резултати битно различити у појединим земљама.

Црна Гора, као и многе друге земље које су прошле одређене фазе транзиције, стално тежи да изгради модерну тржишну привреду и модеран демократски политички систем и парламентарну демократију. Дио тих настојања остварује се у сложеним околностима, али не на задовољавајући начин.

Циљ транзиције је стварање тржишне привреде са „здравим растом”, која се у нормалним условима остварује као сложен, тежак и дугорочан процес. Показало се да су пад производње и запослености и инфлација законити пратиоци транзиције (посебно испољени у почетној и средишњој фази, а код неких земаља и у садашњој). Отуда је транзитorna стагфлација у земљама у транзицији утицала на стварање опште нестабилности ширих размјера. На њу су утица-

ли и наслијеђени проблеми из претходног система, као и бројни и различити нови, који су последица дестабилизирајућег карактера транзиције. Ради тога у развојном процесу и даље се испољавају у најоштријој форми сложени задаци како би се, и у закашњелој транзицији, истовремено створили:

- а) ефикасан систем
- б) отклонили недостаци претходног система и
- в) обезбиједила социјална сигурност становништва.
- г) У читавом процесу треба да се обезбиједе нужни услови за праћење савремених достигнућа научно-техничког прогреса, како би се постепено премошћавао проблем технолошке зависности земаља у транзицији од високо индустријски развијених земаља и у односу на њих смањено јаз у нивоу развијености.

Тако тешке услове готово да је било немогуће у потпуности испунити у земљама које су у транзицији, нарочито онима које су одабрале *модел тзв. брзе транзиције*. Умјеће је да се остварује радикална реформа привредног система и развој када нијесу стабилни макро-економски услови, какав је случај са нашом земљом. У таквим нестабилним условима, гдје је одржавана транзитorna стагфлација, немогуће је остваривати развојне циљеве на утврђеном, планираном нивоу. Немогуће је задовољити очекивања ефеката привредног и социјалног развоја, посебно због даљег кашњења у остваривању трансформације на многим подручјима привредне и ванпривредних активности, те кашњења у комплетирању институционалне инфраструктуре и њене операционализације.

3. ТРАНСФОРМАЦИЈА ПРИВРЕДЕ КАО ФАКТОР РАЗВОЈА И УСЛОВ ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ЦИЉЕВА

Трансформација привреде јавља се као један од услова и фактора будућег развоја. Остварује се упоредо са позитивним промјенама које се дешавају у политичком систему, а исказују се у демократизацији друштва. У економској и социјалној сфери стварају се услови за афирмацију тржишта и економску, техничко-технолошку и производно-програмску трансформацију предузећа, са циљем савладавања нагомиланих структурних и развојних проблема из претходног периода као и актуелних.

У контексту наведених промјена посебан значај има *својинска трансформација*. Њоме се обезбјеђује промјена власничке, упра-

вљачке и организационе структуре привредних субјеката и стварају услови за прилив додатног капитала из земље и свјежег – додатног капитала из иностранства, ради динамизирања развоја предузетничких активности, успостављања тржишта капитала, унапређења опште ефикасности менаџмента, увођења модерног маркетинга и др.

Својинска трансформација и свеобухватно реструктурирање друштвених предузећа у нашој земљи (као дио процеса приватизације државно-планске и самоуправне привреде земаља Источне и Централне Европе у тржишну) има много специфичности.

Готово да су још у првој фази транзиције усаглашена мишљења да приватна својина (са конкурентским тржиштима роба, капитала, рада) омогућава најповољније услове за функционисање тржишно оријентисаних привредних система, те остваривање развојних циљева друштва. Неспорно је и то да државна својина најмање одговара привредама које су у транзицији – ка тржишној привреди. Са становишта развијања тржишних односа у економском систему „... друштвена својина је инфериорна у односу на приватну својину, али веома супериорна у поређењу са државном својином”.

„Срце” транзиције је приватизација. Повратак на приватну својину је превасходно политичко питање. Приватизацијом су државе посебно жељеле да: ограниче свој утицај и контролу над предузећима, створе класу менаџера, уведу акционарство за најшире масе (радника и грађана), повећају ефикасност и остваре одређена средства од продаје имовине. Досадашња искуства показују да се одређени важни циљеви нијесу остварили. (Најважнији је, свакако, повећање ефикасности и развојних трендова).

Већ је претходно истакнуто да су, умјесто позитивних резултата, у почетним годинама транзиционог периода код свих земаља остваривани негативни трендови: пад производње, инфлација, пораст незапослености, технолошко заостајање, социјално раслојавање, пораст сиромаштва и др. О овоме свједоче показатељи званичних свјетских статистика.⁶

Негативне пратеће појаве, карактеристичне за прву фазу транзиције, временом су губиле у свом интензитету, тако да је у постсо-

⁶ Види: Yearbook of National Statistic; United Nations (1996, 1999), New York.
– World Development Report (1996...2001), The World Bank, Washington.
– Trend in Developing Economies (1995, 1997) Extracts, Volume 2; Eastern Europe and Central Asia; The World Bank, Washington D. C.
– Monthly Bulletin United Nations (1996, 1999), разна издања.

цијалистичким земљама дуга и тешка транзициона рецесија најзад престала. Већина привреда у транзицији посљедњих година остварила је одређени, неке и значајнији, ниво стабилности и привредни опоравак. Од бивших југословенских република Словенија је најуспјешнија! Наша земља је и даље у изузетном заостајању, што се може илустровати упоређењем најзначајнијих показатеља развоја остварених 2001. у односу на 1989. годину.⁷

Радикалне промјене власничке структуре, давање примата приватној својини (касније њена доминација) задиру у интересе различитих слојева друштва, те се због тога испољавају кроз призму крупних политичких импликација. Ово има своју историјску димензију и стално је актуелно. Познато је да је приватна својина, у вријеме настајања у садашњим капиталистичким земљама, захтијевала да се добије подршка у политичким одлукама. То се данас у нашим условима (вишепартијски политички систем) тражи. У Црној Гори по том питању постоји политички консензус (уз мале нијансе).

Све више се захтијева и подразумијева да се расположиви, јако оскудни, капитал подвргне ефикаснијој употреби од оне када је био са статусом државне (или друштвене) својине. Исто тако захтијева се да се приватизацијом испоштује принцип праведности за раднике и грађане.

Због заостајања у развоју од почетка 90-тих година, израженог сиромаштва привреде и становништва, оскудности акумулације у Црној Гори и Србији; као и због неефикасног пословања са друштвеним капиталом, његовим претакањем у приватни невидљивим путевима, својинска трансформација је била и даље је императив. Посебно је битно да се капитал добијен путем својинске трансформације, поријеклом из земље и иностранства, стави у функцију остваривања развојних циљева, реализације стратегије и политике привредног и социјалног развоја земље.

4. УТИЦАЈ ПРОЦЕСА ТРАНСФОРМАЦИЈЕ НА БУДУЋИ РАЗВОЈ ЦРНЕ ГОРЕ

У претходном излагању истакнуто је да реструктурирање привреде, с нагласком на њену власничку трансформацију, усмјерено

⁷ Види показатеље садржане у СГ СФРЈ И СГ СРЦГ за 1989. и СГ СРЈ и СГ Р Црне Горе за 1999. годину.

на изградњу тржишних институција, нужно и закономјерно изазива застој и опадајуће развојне трендове у првим, а понегдје и каснијим годинама транзиције. То су показала искуства свих земаља у транзицији па и наша. Она индицирају да ће и убудуће ово бити транспарентно након потпунијег успостављања и развоја тржишта, које ће избацити из конкурентске борбе многа предузећа навикла на нетржишно пословање и фаворизовање од стране државних институција и банака.

Овај тежак и веома трновит пут мора се прећи, морају се издржати године застоја и декаденције који код нас дуго трају, како би се у што скоријој будућности успоставиле здраве основе привређивања и уједно одбацило развојно непродуктивно и нездраво ткиво из привреде и њеног окружења. Ово је свакако био први и неминован корак у трансформацији привреде, који треба да се настави. Реализацијом таквог приступа треба очекивати покретање и динамизирање развојног замајца.

Утицај трансформације (остварене и оне која слиједи) биће веома значајан и изражен на развој привреде и непривреде на свим нивоима (предузећа, привредне гране, дјелатности, сектори, укупна привреда).

4. 1. Развојни ефекти на нивоу предузећа

Најзначајнији помаци и ефекти трансформационих процеса који су били, или су у току и оних који треба да се остваре, уједно ће бити и најочљивији (најмјерљивији), на нивоу предузећа, у складу са темпом, обухватом и дубином промјена које су настале (и наставиће се) са приватизацијом. Извјесни позитивни помаци који су већ сада видљиви као последица тзв. управљачке трансформације (а то значи докидања спорих и нефлексибилних управљачких модела, заснованих на парадигми самоуправљања и договорне економије, с једне, и увођење нових ефикаснијих модела, с друге стране), ипак не могу дати трајне и растуће позитивне ефекте. Неопходне су темељите промјене у власничкој основи предузећа гдје то није урађено, које значе увођење ефикасности засновано на власничкој бризи и одговорности и ослобођеној креативној енергији власника коју закономјерно намеће и репродукује стална борба за конкуренцијом и за опстанак и лидерство на тржишту.

Синергија између функције управљања капиталом, пословођења предузећем и извршавања конкретних радних и пословних опе-

рација у власнички трансформисаним предузећима даваће им снажне развојне импулсе.

4. 2. Ефекти на гранском и секторском нивоу

Основе тржишних критеријума и правила тржишне конкуренције треба да се рефлектују на покретање процеса реструктурирања привредних грана и сектора. При томе имамо у виду чињеницу да је неповољна структура привреде и да су у привреди Црне Горе као посљедица нетржишне и неекономске, тачније политичке и договорне, алокације капитала предимензионирани капацитети у појединим привредним гранама, (са становишта расположиве сировинске основе и тржишних захтјева) у погледу квантитета и квалитета понуде. Суочавање са тржиштем, с једне, и изостанак „подршке” од стране државе, и то по сваку цијену, с друге стране, условиће и даље природно гашење капацитета, тј. њихово реструктурирање и усмјеравање на коњуктурне асортимане (сељење капитала). То је могуће активирањем многих неискоришћених и недовољно искоришћених капацитета уз веома повољне приватизационе услове и аранжмане (закуп, лизинг, уговорно управљање итд.). Оваква оријентација има наглашен значај у условима који су последњих година присутни у нашој привреди, а обиљежава их застој у реализацији Програма стабилизације и привредног опоравка земље.

Стварање реалне (неинфлаторне) акумулације из домаћих и иностраних извора је императив. Оно би имало позитивне учинке, како у правцу стабилизације тако и у области раста производње и понуде на тржишту. Према томе, трансформација и приватизација друштвеног капитала и убудуће мора бити пратилац новог програмског пакета у циљу постизања реалне привредне стабилности као основе опоравка и развоја.

4. 3. Макроекономски ефекти трансформације

Оспособљавање и активирање унутрашњег и отварање међународног тржишта треба да има за посљедицу глобалне промјене у привреди у виду реалокације капитала према привредним гранама које су засноване на расположивим потенцијалима и компаративним предностима, а затим и према другим пропульзивним гранама у којима Црна Гора и државна заједница Србија и Црна Гора у цје-

лини, могу бити конкурентне, захваљујући нашој релативно јефтиној а квалитетној радној снази. Овај процес биће одржан паралелним развојем тржишта капитала које ће обезбиједити мобилизацију и циркулацију капитала у правцу профитабилних пројеката. Тржиште капитала и акционарство омогућиће прилив капитала у коњуктурне привредне гране Црне Горе као што су: туризам, поморска привреда, пољопривреда, а такође и већ релативно развијени металски комплекс – у правцу његовог ширења и диверзификације ка финализацији.

На макро нивоу као посљедица темељних трансформационих промјена, које су извршене и које су у току, у првом реду приватизације, требало би да дође до релативног, а у појединим облицима и апсолутног помијерања у корист привредних, а на рачун непривредних дјелатности – прије свега непродуктивне јавне потрошње. Имамо у виду очекивања да ће претежно приватизована привреда диктирати неопходну мјеру јавне потрошње, с једне, и, да ће се с друге стране, значајан дио непривредних дјелатности такође трансформисати заснивајући своју егзистенцију и просперитет на тржишним принципима.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У условима растуће економске међузависности савременог свијета концепт и стратегија развоја сваке земље има наглашену међународну димензију. Имајући то у виду, све земље дефинишу сопствени концепт отварања према свјетском тржишту и интегрисања у свјетску привреду на начин који најповољније дјелује на унутрашњи процес њиховог друштвено-економског развоја. Зато је логично истаћи нужност афирмисања концепта и стратегије развоја *отворене тржишне привреде наше земље и њеног укључивања у свјетске економске токове.*

Нови привредни систем и економске реформе које треба спровести захтијевају бржу и радикалнију операционализацију преко механизма и инструмената економске политике. Тај захтјев истиче нужност регулисања улоге државе, јер су у њеним рукама сконцентрисани најважнији привредно-системски механизми и кључне полуге економске политике.

Како је више од деценију (од 1989. године) нарушена стабилност на свим нивоима, у концепту економске политике и будућег развоја тре-

ба да буде доминантна економска стабилизација, заснована на политици заустављања раста цијена, повећању производње и порасту извоза.

Економском политиком у закасњелој фази транзиције и касније, треба да се успостави стабилност привреде, као и ванпривреде, утврде назнаке амбијента за привређивање и одржавање макроекономске равнотеже. Треба многе претпоставке остварити да би се у томе успјело; посебно у кратком року.

Процес трансформације треба наставити, како би се остваривањем овог и других циљева привредног и социјалног развоја допринијело:

- Отклањању структурних и развојних поремећаја и ограничења која су настала као посљедица досадашњег модела развоја који је био заснован на нетржишним категоријама и принципима;

- Даљој изградњи привредног система (и његовој операционализацији) у коме ће привредни субјекти са власнички дефинисаном својинском структуром имати изражену одговорност и мотивацију у управљању предузећима;

- Реализацији институционалних реформи (и изградњи институционалне инфраструктуре) са развијеним тржиштем капитала, рада и роба, који ће (захваљујући томе) генерисати ефикасност и креативност свих актера привређивања и обезбиједити повезивање са међународним окружењем у складу са високим нивоом унификације и стандардизације Европске уније;

- Оживљавању производње и повећању привредног и социјалног развоја на бази већег коришћења свих фактора производње, те активирању свих неискоришћених и недовољно коришћених капацитета и потенцијала креативном примјеном разноврсних модалитета трансформације и приватизације;

- Бржем и равномјернијем регионалном развоју који ће омогућити рјешавање проблема незапослености и обезбиједити пораст стандарда становништва и самањење сиромаштва;

- Заштити и еколошком и рационалном коришћењу свих, а нарочито високо вриједних и ријетких привредних и природних ресурса;

- Приливу домаћег и ино капитала (у финансијском изразу) који би био у функцији покретања инвестиционог циклуса, и у облику знања, нових технологија, менаџерских вјештина, модерног маркетинга и др;

Високо мјесто у листи приоритета економске политике треба да заузму и мјере у домену технолошког развоја, побољшању квалитета производа и услуга и прилагођавања производње еколошким критеријумима према високим међународним стандардима.

Нови концепт развоја наше земље који треба да се реализује током наредног периода, а у склопу њега и хармонизација односа између држава Црне Горе и Србије, уствари значи концепт развоја у закасњелој фази транзиције и структурног прилагођавања земље као модерне тржишне и европске државе. У таквом приступу чини се логично посебно истаћи потребу дефинисања и афирмације улоге научне и иновационе политике у склопу укупне политике привредног развоја.

Овај захтјев је императив, који у епохи садашњих и будућих научно-технолошких достигнућа у постиндустријским најразвијенијим земљама свијета, афирмише супериорност националних економија на међународном тржишту искључиво уз претпоставку његовања активног односа према науци и технологији, односно према знању, иновацијама и информацијама као најзначајнијем производном ресурсу. Логично је очекивати да ће убудуће овакав приступ и у нашој земљи постепено добијати на значају. То даље значи да и код нас научна политика постане угаони камен економске и развојне политике, што је пракса водећих тржишних привреда, које су на њој засновале динамичан и успјешан привредни развој и просперитет друштва.

Milica KOSTIĆ, Ph. D.

ECONOMIC POLICY AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN PROCESS OF TRANSITION

Summary

This paper deals with the most actual topic of economic science and practice. This problematics since the end of 80's (of the 20th century) also represents the most complex domain of expressing transitional process.

The fundamental approach in this paper is that development of the economy managed by economic politics as an institutional factor makes the substance of functioning of an economy in its totality. Economy development and economic politics are always realised within the framework of an economy system (in a specific manner in the case of transitional conditions).

Assessment of the aforementioned and other issues dealing with the totality of social development in the process of transition, form the frame for the themes discussed in this paper: development context and its goals with emphasis on the process of transition; transformation of economy as a development factor and a precondition for realising goals; impact of the transformation on the future development of Montenegro.